

تاریخ دریافت: ۹۰/۰۶/۰۵

تاریخ پذیرش: ۹۰/۰۸/۰۳

مسئولیت مدنی اصحاب رسانه با مطالعه موردی در مطبوعات

نوشته

محمد روشن*

سید محمدمهدی خلیلزاده**

چکیده

بر اساس قواعد مسئولیت مدنی هیچ ضرری نباید جبران نشده باقی بماند و قلمرو آن بسیار گسترده است، تا آنجا که هر شخصی به دیگری خسارت وارد آورد، اعم از مستقیم یا غیرمستقیم، مادی یا معنوی، موظف و ملتزم به جبران آن است. در این میان، مسئولیت مدنی رسانه‌های همگانی چهره خاصی دارد و دارای آثار ویژه خود است. با توجه به نقش رسانه‌های همگانی در جوامع کنونی تحمیل مسئولیت بر آنها باید متناسب با این نقش بی‌بدیل باشد. در این مقاله مفهوم مسئولیت مدنی رسانه‌ها و ارکان آن مورد بررسی و تبیین قرار می‌گیرد و به مطبوعات که یکی از مهم‌ترین رسانه‌های مکتوب‌اند، به‌طور ویژه پرداخته شده است و مسئولیت مدنی صاحب امتیاز، سردبیر، نویسنده، خبرنگار و ناشر نیز مورد تدقیق قرار گرفته است. کلید واژه: مسئولیت مدنی، رسانه، مطبوعات، خسارت، تقصیر.

مقدمه

مسئولیت مدنی اصحاب رسانه یکی از مهم‌ترین مباحث حقوق ارتباطات در عصر کنونی است. با بررسی مسئولیت مدنی اصحاب رسانه مطالعه نوینی درباره زیان‌هایی که در اثر عملکرد آنان ایجاد می‌شود، انجام می‌گیرد. این مسئله وقتی مطرح می‌شود که رسانه‌ها در اعمال حقوق و کارکردهای مختلف خود، از وسیله نامشروعی استفاده کنند؛ مثلاً با تجاوز به حقوق مالی یا معنوی دیگران در صدد اعمال آزادی‌های خود برآیند یا اینکه از موقعیت‌ها، تسهیلات یا امکانات شخصی خود استفاده کرده، ولی هدف اصلی خود را آسیب زدن به حقوق و منافع دیگران قرار دهند. مثلاً برای ساختن یک برنامه تلویزیونی و پر کردن اوقات فراغت مخاطبان خود

* استادیار حقوق خصوصی دانشگاه شهید بهشتی M-roshan@sbu.ac.ir

** دانشجوی کارشناسی ارشد پیوسته معارف اسلامی و حقوق khalizadeh.mahdi@yahoo.com

(هدف مشروع) اقدام به نصب دوربین‌های مخفی کرده و کنش‌ها یا واکنش‌های برخی اشخاص را به عموم نشان دهند (وسیله نامشروع) و بدین وسیله حریم خصوصی آن‌ها را نقض کنند. پیش‌بینی مسئولیت مدنی برای اصحاب رسانه‌ها و الزام آن‌ها به جبران خسارت‌های احتمالی که ممکن است به دیگران وارد کنند، می‌تواند به‌عنوان راه‌حلی عادلانه برای تبیین ملازمه میان حقوق و تکالیف اصحاب رسانه‌های همگانی و علاوه بر آن مجوزی برای ادامه فعالیت آن‌ها تلقی شود.

بررسی مسئولیت مدنی اصحاب رسانه مستلزم شناخت مبانی و منابع گوناگون است. در رابطه با منابع مسئولیت مدنی اصحاب رسانه، می‌توان به قوانین عام (قانون اساسی، قانون مسئولیت مدنی) و قوانین خاص از جمله قانون مطبوعات استناد نمود.

در این زمینه مسائل متعددی وجود دارد؛ حق آزادی بیان و اطلاعات در تزامن با حق آزادی در زندگی خصوصی و حفظ اسرار، دارای محدودیت می‌شود. نقض موارد اخلاقی اماره‌ای بر تقصیر رسانه‌هاست. اصحاب رسانه نه تنها مجاز به پخش اخبار و اطلاعات غلط نیستند بلکه در پخش اخبار صحیح نیز محدودیت دارند. پخش آگهی‌های تبلیغاتی غیرواقعی و برنامه‌هایی که متضمن توهین، افتراء، نشر اکاذیب هستند؛ حتی در صورت نبود سوءنیت نیز مسئولیت آورند. لذا باید گفت که پخش اخبار و اطلاعات نادرست، نقض یک قرارداد ضمنی مبتنی بر واقع‌نمایی تلقی می‌شود و موجب مسئولیت تولیدکننده آن خبر می‌باشد.

در میان رسانه‌ها، مطبوعات به دلیل ارتباط گسترده‌ای که با حقوق مردم دارند، از قابلیت‌ها و فضاهای فراوانی که ممکن است در جهت ورود خسارت به دیگران استفاده شوند، بهره‌مند می‌باشند. در حقوق مطبوعات فرانسه نقش تقصیر در مسئولیت جزایی و مدنی و در تشخیص عامل زیان مطبوعاتی بسیار مهم است. به همین دلیل مواد ۱۳۸۲ تا ۱۳۸۶ قانون مدنی فرانسه مکمل قانون مطبوعات ۱۸۸۱ این کشور می‌باشد.

در حقوق ایران نیز می‌توان با توجه ماده ۸ قانون مسئولیت مدنی ۱۳۳۹ برای تقصیر مانند حقوق فرانسه درجاتی را پذیرفت و نظر به اهمیت آن را در مسئولیت مدنی مطبوعات وارد نمود. صاحب‌نظران حقوق معتقدند درجه تقصیر در ارزیابی میزان خسارت و نوع زیان (مادی/ معنوی) و ارزیابی مسئولیت مؤثر است (کاتوزیان، ۱۳۷۸: ۲۵۶).

در رابطه با مسئولیت مدنی باید گفت قواعد مسلم حقوقی در تشخیص مسئولیت و تعیین مسئول در زیان‌های مطبوعاتی نباید نادیده گرفته شود؛ مثلاً اصل جبران زیان توسط انجام‌دهنده فعل زیانبار در مسئولیت مدنی یکی از اصول است. اما در رابطه با مسئولیت مدنی رسانه‌های مکتوب علاوه بر فاعل زیانبار قانون افراد دیگری را نیز مسئول می‌داند. بر اساس تبصره ۴ ماده قانونی مطبوعات مسئولیت یکایک مطالبی که در نشریه چاپ می‌شود و دیگر امور در رابطه با نشریه بر عهده مدیرمسئول خواهد بود.

فرض مسئولیت مدیرمسئول در حقوق مطبوعات ایران در کاهش زیان‌ها و تعرضات ناشی از عملکرد آن‌ها مؤثر است. به همین دلیل پیشنهاد مسئولیت تضامنی روزنامه‌نگاران به‌عنوان یک روش جبران خسارت پاسخ مناسبی در حفظ منافع مخاطبان می‌باشد.

شایان ذکر است که مسئولیت مدنی روزنامه‌نگاران در قانون‌گذاری بیشتر جوامع کم‌رنگ‌تر از مسئولیت کیفری آن‌ها بوده و تلقی بیشتر حاکمان بر این است که شاید دلیل عمده بحران‌های موجود در جوامع روزنامه‌نگاران باشند. به همین دلیل، در قوانین بیشتر جنبه کیفری مسئله را مدنظر قرار می‌دهند. ولی اگر بتوان در ترسیم راهکارهایی ضمن توجه به عدالت ترمیمی، در راستای گرایش رویه قضایی به مسئولیت مدنی روزنامه‌نگاران برآمد، در حقیقت هم از سیاست سرکوبی و ترهیبی در نگاه جزایی کاسته می‌شود و هم زمینه و بستر امن‌تری برای روزنامه‌نگاران فراهم می‌شود. با تبیین مسئولیت مدنی ناشی از فعالیت‌های رسانه‌ای از مجرم شناختن روزنامه‌نگارانی که صرفاً باید زیان ناشی از فعل خود را جبران کنند و مجرم نیستند، جلوگیری می‌شود.

۱. مفهوم مسئولیت مدنی

در ابتدا ضروری است مفهوم مسئولیت مدنی روشن شود تا قلمرو موضوع مورد بحث نیز به تبع آن معلوم و مشخص گردد.

مسئولیت مدنی عبارت است از التزام و تعهد قانونی شخص به جبران ضرر و زیانی است که در نتیجه عمل مستند به او به دیگری وارد شده است (باریکلو، ۱۳۸۷: ۲). بنابراین هر کس به دیگری ضرر بزند، باید آن را جبران کند، مگر در مواردی که به حکم قانون باشد یا ضرری که به شخص وارد آمده است، ناروا و نامتعارف جلوه نکند (کاتوزیان، ۱۳۹۰: ۱۳).

موضوع مسئولیت مدنی، خسارت یا ضرر و زیان و هدف آن جبران خسارت است. این خسارت ممکن است مادی و یا معنوی باشد. قواعد مسئولیت مدنی تبیین می‌کند که چه خسارت‌هایی جبران‌شدنی است. چه شخصی مسئول جبران است و خسارت‌ها چگونه باید جبران شوند.

۱.۱. مسئولیت مدنی ناشی از فعالیت‌های رسانه‌ای

منظور از مسئولیت مدنی ناشی از فعالیت‌های رسانه‌ای آن است که چنانچه در نتیجه فعل هر شخص به حقوق یا منافع دیگران خسارت وارد آید، چه شخص یا اشخاصی، بر چه مبنایی و چگونه باید به جبران خسارت ملزم شوند؛ برای مثال، نقض مالکیت‌های فکری یا حریم خصوصی دیگران، در رسانه‌ها که هر یک ممکن است به ضرر مادی و معنوی منجر گردد، یکی از مصادیق مسئولیت مدنی و فعالیت‌های رسانه‌ای است (انصاری، ۱۳۸۷: ۴۱۶).

بعضاً عادی‌ترین اموری که از اسباب اجرای اهداف یک روزنامه و رسانه است، تهدیدی برای منافع شخص ثالث یا جامعه بوده و برای نشریه مسئولیت‌زاست.

اگر در اثر درج مطلبی در مطبوعات، زیان مادی یا معنوی به هر شخص حقیقی یا حقوقی وارد شود، وی می‌تواند با اثبات شرایط ورود زیان، مطالبه خسارت کند. هدف غرامت در زیان‌های مطبوعاتی، در اصل برقراری تعادل مادی یا معنوی دوباره در موقعیت زیان‌دیده است. این تعادل و توازن گرچه در بعضی از موارد نمی‌تواند به نحو شایسته و کامل جبران شود، اما می‌تواند از طرق دیگر که همه مربوط به حقوق مسئولیت مدنی است، از جمله تصریح به خلاف واقع بودن مطلب نشر شده، حق جواب، توقیف نشریه، معذرت‌خواهی و راه‌های دیگر که در قوانین عام و خاص پیش‌بینی شده است، به عمل آید (اشتری، ۱۳۷۵: ۱۵۲).

برای پیش‌گیری از وقوع مسئولیت مدنی نباید هرگونه مطلب واقعی منتشر شود و صحت مطالب منتشر شده، نمی‌تواند توجیه مناسبی برای گریز از زیان مطبوعاتی باشد.^۱ وجود محدوده قانونی مطبوعات، از طرفی و بروز اشتباهات ناقض قانون و مغایر با حقوق مخاطبان خصوصی و عمومی از طرف دیگر سبب به وجود آمدن هزینه‌های مادی و کیفری بسیاری شده است. (بردبار، ۱۳۸۴: ۴۳) به‌رغم اینکه به دست آوردن آزاد مطالب و اخبار از عمده وظایف مطبوعات است که انتشار، از لوازم آن است.^۲ ولی در مسئولیت مدنی مطبوعات از یک طرف «ممنوعیت انتشار بعضی مطالب درست که موجب زیان است» و از طرف دیگر، «رعایت فلسفه وجودی مطبوعات در نشر اخبار و تضمین این حق» و به وجود آمدن مسئولیت مدنی به دلیل عدم رعایت اخلاق حسنه و یا ورود ضرر مادی و معنوی به دیگران، همگی عللی محسوب می‌شوند که به موجب آن عوامل نشر به طور مطلق مسئولاند (کریمیان راوندی، ۱۳۸۶: ۵۴). باید توجه داشت که تعارض حقین موجبات خودسانسوری مطبوعات و از سویی، محرومیت جامعه از حق بر دانستن و آگاهی از اوضاع و احوال وقایع را منجر می‌شود، رعایت این حقوق و مراعی دانستن آن دو و اجرای دقیق مفاد آن به‌ضرورت نیاز به حسن نیت رسانه و از سوی دیگر، ظرفیت بالای جامعه به‌ویژه اداره‌کنندگان است.

در مسئولیت مدنی روزنامه‌نگاران دو حق در مقابل یکدیگر قرار می‌گیرند:

الف. حق روزنامه‌نگار و نشریه که به مصاحبه، کسب اخبار، جمع‌آوری و انتشار خبر مبادرت می‌کند.

ب. حق مخاطب که معمولاً با انتخاب موضوعی مربوط به او حقوق ذاتی مخاطب تضییع می‌شود. لازم به ذکر است مسئولیت‌های حقوقی به دو نوع مسئولیت‌های قراردادی و مسئولیت‌های غیرقراردادی (مدنی) تقسیم شده است (داراب‌پور، ۱۳۸۷: ۲۵). مبنای مسئولیت قراردادی، تراضی و قرار دو طرف نسبت به انجام و یا ترک یک فعل است؛ مثلاً خبرنگاری به موجب یک تعهد کتبی یا شفاهی ملزم شود از افشای اسرار و اختراعاتی که آگاه شده است، خودداری کند، ولی به این تعهد خود پایبند نباشد. در این صورت باید زیان ناشی از نشر اخبار را برعهده گیرد. ولی مسئولیت مدنی یا غیرقراردادی مطبوعات که شایع‌ترین نوع مسئولیت مطبوعات است، الزام به جبران خسارت خارج از چارچوب قرارداد و به موجب قوانین خواهد بود.

در نهایت مفهوم مسئولیت مدنی مطبوعات از دیدگاه حقوقی یعنی الزام مؤسسه مطبوعاتی یا عاملان مطبوعات به جبران ضرر و زیانی است، که در اثر عملکرد آن‌ها در جریان نشر اطلاعات، تبلیغات، گزارش‌ها و تصاویر، به طرف قرارداد یا شخص ثالث یا منافع جامعه وارد می‌شود (کریمیان راوندی، ۱۳۸۶: ۵۵).

۲. منابع مسئولیت مدنی فعالیت‌های رسانه‌ای

در بحث از منابع مسئولیت مدنی ناشی از فعالیت‌های رسانه‌ای باید میان دو دسته از قوانین و مقررات تمایز قائل شد. نخست، قوانین و مقررات عامی که به مسئولیت مدنی به‌نحو کلی و فارغ از اینکه ناشی از فعالیت چه دستگاه یا گروه صنفی باشد، می‌پردازد. دوم، قوانین و مقررات خاص هریک از رسانه‌های همگانی که به نوعی متعرض مسئولیت مدنی آن‌ها نیز شده است. در این بخش ابتدا به بررسی قوانین عام و سپس به منابع قانونی خاص فعالیت‌های رسانه‌ای می‌پردازیم.

۲.۱. منابع قانونی عام

در زمینه مسئولیت مدنی دو قانون کلی و عام در قوانین ایران وجود دارد که قانون اساسی و قانون مسئولیت مدنی می‌باشند. در رابطه با قانون اساسی ذکر این مطلب ضروری به نظر می‌رسد که اصول این قانون به مثابه زیربنایی برای همه قوانین است، با استناد به کلیات آن و روح حاکم بر قانون اساسی باید ملاک‌ها و معیارها را استخراج و از آن مبنایی برای استنتاج حقوق بر اساس اسلوب و موازین استنباط ایجاد کرد.

۲.۱.۱. قانون اساسی

قانون اساسی، به‌عنوان اساس قوانین و مرجع و تعیین‌کننده سیاست‌ها و راهبردهای کلان است. به همین دلیل برخی از اصول آن به مسئولیت مدنی اختصاص دارد که این قواعد به تصریح یا ضمنی در برخی از اصول آن آمده‌اند که ذیلاً به بررسی دو اصل از اصول قانون اساسی می‌پردازیم:

الف. اصل ۲۲ قانون اساسی مقرر می‌دارد حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص مصون است، مگر در مواردی که قانون تجویز کند. مصونیت حقوق برشمرده در این اصل به معنای مسئولیت‌آور بودن تعدی به هریک از آن‌هاست، بنابراین رسانه‌های همگانی در صورت تضییع حقوق مذکور در بعضی موارد مسئولیت مدنی و در بعضی دیگر مسئولیت کیفری دارند.

ب. مطابق اصل ۴۰ قانون اساسی هیچ‌کس نمی‌تواند اعمال حق خویش را وسیله اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد. بنابراین اضرار به غیر توسط رسانه‌ها، حتی اگر در مقام اعمال حق مشروعی چون اطلاع‌رسانی و آگاهی‌بخشی باشد، ممنوع است و یکی از نتایج این ممنوعیت، مسئولیت مدنی برای رسانه‌هاست.

۲.۱.۲. قانون مسئولیت مدنی

قانون مسئولیت مدنی مصوب سال ۱۳۳۹ مهم‌ترین قانون در زمینه مسئولیت مدنی است که به‌نحو کلی و عام به این امر پرداخته است. مطابق ماده یکم این قانون:

هرکس بدون مجوز قانونی عمداً یا در نتیجه بی‌احتیاطی به‌جان یا سلامتی یا مال یا آزادی یا حیثیت یا شهرت تجارتي یا به هر حق دیگری که به موجب قانون برای افراد ایجاد گردیده است، لطمه‌ای وارد نماید که موجب ضرر مادی یا معنوی دیگری شود، مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود است.

بنابراین اگر رسانه‌ای با فعالیت خود موجب هرگونه خسارتي به دیگران شود، مسئول است. برخی از مهم‌ترین مصادیق زیان‌های ناشی از فعالیت رسانه‌های همگانی از جمله لطمه به حیثیت و اعتبارات و موقعیت افراد در این قانون ذکر شده‌اند. ماده هشتم این قانون بیان می‌دارد: کسی که در اثر تصدیقات یا انتشارات مخالف واقع به حیثیت و اعتبارات و موقعیت دیگری زیان وارد آورد، مسئول جبران آن است.

همچنین ماده دهم این قانون به صراحت ذکر می‌کند:

کسی که در اثر تصدیقات یا انتشارات مخالف واقع به حیثیت و اعتبارات و موقعیت دیگری زیان وارد آورد، مسئول جبران آن است. کسی که به حیثیت و اعتبارات شخصی یا خانوادگی او لطمه‌وارد می‌شود، می‌تواند از کسی که لطمه وارد آورده است، جبران زیان مادی و معنوی خود را بخواهد. هرگاه اهمیت زیان و نوع تقصیر ایجاب نماید، دادگاه می‌تواند در صورت اثبات تقصیر، علاوه بر صدور حکم به خسارت مالی، حکم به رفع زیان از طریق دیگر از قبیل الزام به عذرخواهی و درج حکم در جراید و امثال آن نماید.

با توجه به موارد مذکور اهمیت جبران خسارات وارده به حقوق مادی و معنوی افراد روشن می‌شود. بنابراین اگر رسانه‌ای به هر نحوی با نشر مطالبی به شخصیت، موقعیت، حیثیت، و حقوق مالی و غیرمالی افراد تجاوز نماید، ملزم به جبران است و این مطلب ممکن است در موارد معنوی با چاپ تکذیبیه در همان روزنامه و در همان صفحه‌ای که مطلب غیرواقع چاپ شده است، انجام پذیرد. دلیل این مطلب هم آن است که اگر مطلبی حاوی افترا در صفحه اول چاپ و تکذیبیه آن در صفحه‌ای دیگر منتشر شود، زیان ناشی از انتشار آن مطلب به طور کامل جبران نشده است.

درباره مسئولیت مدنی رسانه‌های دولتی نیز به مواد ۱۱ و ۱۲ این قانون می‌توان استناد کرد که احکام مسئولیت‌های ناشی از فعل غیر را در این زمینه مقرر داشته‌اند.

۲.۲. منابع قانونی خاص

۲.۲.۱. قانون مطبوعات مصوب ۶۴/۱۲/۲۲ و قانون اصلاح قانون مطبوعات مصوب ۷۹/۱/۳۰

قانون مطبوعات و اصلاحیه آن، مهم‌ترین قوانین در زمینه مطبوعات در نظام حقوقی کشور ما محسوب می‌شود.

بر اساس تبصره چهارم ماده ۹ صاحب امتیاز در قبال خط‌مشی کلی نشریه مسئول است و مسئولیت یکایک مطالبی که در نشریه به چاپ می‌رسد و دیگر امور در رابطه با نشریه بر عهده مدیرمسئول خواهد بود.

بدیهی است اگر مطلبی در نشریه درج شود که موجب زیان رسیدن به دیگری شود، حداقل مسئولیت مدنی نشریه محقق است و اگر سایر شرایط مقرر در قانون را دارا باشد، مسئولیت کیفری نیز افزوده می‌شود.

۲.۲.۲. آیین‌نامه تأسیسی مؤسسات خارجی و نمایندگی خبرگزاری‌های خارجی در ایران

این آیین‌نامه (مصوب ۵۸/۵/۲۰) شامل مقرراتی در زمینه مسئولیت مدنی رسانه‌هاست. این مقررات می‌تواند در زمینه مسئولیت مدنی رسانه‌ها به خصوص در شناخت مصادیق فعل زیان‌بار و مسئولیت ناشی از آن، مورد استناد قرار گیرد. مطابق ماده نهم این قانون:

هرگاه در رسانه‌های خارجی مطلبی خلاف واقع و یا تحریف‌شده درباره ایران درج شود و یا مطالبی برخلاف قانون مطبوعات و سایر مقررات موضوعی کشور انتشار یابد، نماینده مؤسسه یا رسانه مورد نظر احضار و برای بار اول به نامبرده تذکر داده می‌شود و در صورت تکرار و ادامه این رویه کارت شناسایی او لغو و به اجازه اقامت وی خاتمه داده شده و از ادامه کار نامبرده جلوگیری به عمل خواهد آمد.

بنابراین، در فرض ماده مذکور نماینده رسانه‌ای که موجب ورود زیان شده است، به موجب قانون مسئول شناخته می‌شود، لغو کارت شناسایی و اجازه اقامتگاه نیز به همین دلیل است. لذا می‌توان وی را ملزم به جبران خسارات وارده ناشی از مسئولیت حرفه‌ای خود دانست.

۲.۲.۳. قوانین مربوط به صدا و سیما

قانون خط‌مشی کلی و اصول برنامه‌های صداوسیما جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۶۱ شامل مقرراتی است که از روح این قوانین کلی می‌توان برخی اصول مربوط به مسئولیت مدنی صداوسیما را استنباط کرد.

مطابق ماده ششم این قانون ارج نهادن به حیثیت انسانی افراد و پرهیز از هتک حرمت آنان طبق ضوابط اسلامی از وظایف صداوسیماست. بر اساس ماده نوزدهم این قانون:

در کلیه برنامه‌ها به‌ویژه اخبار، مسائلی که حاوی تهمت به نهادها و ارگان‌های رسمی کشور و گروه‌ها و جمعیت‌ها و احزابی باشد که طبق قانون احزاب فعالیت آن‌ها قانونی است، قابل پخش نیست.

نتیجه منطقی غیرقانونی بودن موارد فوق حداقل ایجاد مسئولیت مدنی نسبت به اعمال آن‌هاست، و در در برخی موارد منجر به مسئولیت کیفری نیز خواهد شد.

۴. ۲. ۲. قوانین و مقررات مربوط به ماهواره

ماهواره از جمله رسانه‌های جدیدی محسوب می‌شود که در سال‌های اخیر به تدریج ذهن قانون‌گذار را به خود مشغول کرده است (قانون ممنوعیت به کارگیری تجهیزات دریافت از ماهواره مصوب ۷۳/۱۱/۲۳ مجلس شورای اسلامی) و آیین‌نامه اجرایی آن، (مصوب ۱۳۷۴/۱/۹) را تنها مقررات مربوط به ماهواره است که در برخی از موارد به مسئولیت مدنی نیز اشاره شده است. در این زمینه می‌توان به ماده ۱۰ این قانون و ماده ۱۴ آیین‌نامه آن اشاره کرد، چنان‌که در تبصره ماده ۱۰ مقرر شده است که نشر آگهی‌های تبلیغاتی از طریق مختلف در مطبوعات، صداوسیما یا تبلیغات شهری، متضمن جواز استفاده از برنامه‌های ماهواره می‌باشد، ممنوع است. در همین ماده با اشاره به امکان استفاده برخی دستگاه‌ها و سازمان‌ها از این‌گونه تجهیزات مطابق تبصره‌ای مقرر شده است که مسئول واحد استفاده‌کننده از تجهیزات در برابر هرگونه استفاده غیرقانونی از آن، پاسخگو خواهد بود.

۳. شرایط تحقق مسئولیت مدنی رسانه‌ها

بر اساس اصول حاکم بر مسئولیت مدنی، برای تحقق مسئولیت مدنی در رسانه وجود سه شرط خسارت، تقصیر یا فعل زیان‌بار و رابطه سببیت بین آن دو لازم است.

۳. ۱. وجود خسارت

خسارت در قوانین تعریف نشده است لیکن مصادیق مختلف آن، تحت این عنوان یا اسامی دیگری در قوانین ما مورد حکم واقع شده است.

از نظر حقوقی در تعریف ضرر گفته شده است که هر جا نقصی در اموال ایجاد شود یا منفعت مسلمی از دست برود یا به سلامت و حیثیت و عواطف شخصی لطمه‌ای وارد آید، ضرر به بار آورده است (کاتوزیان، ۱۳۷۴: ۹۰).

خسارتی که از طریق رسانه‌ها حاصل می‌شود، ممکن است بر حسب مورد مادی یا معنوی باشد. در تعریف خسارت مادی گفته‌اند هرگاه آنچه از دست رفته است، قابل سنجش به پول باشد و صدمه به حقوق مالی برسد، ضرر مالی است. همچنین تقلیل ارزش یا تلف حقوق و توانایی‌های مالی شخص از هرقبیل، مانند حق مالکیت و سایر حقوق عینی و مطالبات و حق تألیف و حق اختراع را باید ضرر مالی محسوب کرد (امیری قائم‌مقامی، ۱۳۵۴: ۱۴۹).

ضرر مادی و معنوی در فعالیت رسانه‌های همگانی به دو صورت واقع می‌شود: نخست، هنگامی که عمل رسانه، نوعی تعرض به حقوق مادی و مالی افراد است همانند نقض مالکیت فکری یک اثر ادبی و هنری و دوم، هنگامی که عمل رسانه زمینه‌ساز یا سبب وقوع ضرر است که می‌توان نشر اکاذیب و یا تبلیغات گمراه‌کننده را نام برد.

در بسیاری از موارد زیان مادی ناشی از فعالیت رسانه‌های همگانی در قالب عدم‌النفع است؛ یعنی زیان‌دیده ادعا می‌کند که منافی برای وی قابل حصول بوده است، ولی در اثر فعل رسانه از آن‌ها محروم شده است.

برای مثال، صاحب کارخانه‌ای مدعی می‌شود در فعالیت یکی از رسانه‌ها محصولات کارخانه او بدون شرایط ایمنی یا استاندارد کالا معرفی شده است و مردم را از خرید آن‌ها به صورت ضمنی یا صریح باز داشته است. حال اگر صاحب کارخانه ادعا کند که اگر فلان برنامه بازدارنده رسانه‌ای نبود، طبق روند عادی فلان مبلغ فروش داشته‌اند و اکنون از آن محروم شده‌اند، در واقع، مطالبه عدم‌النفع کرده است. در مورد قابل مطالبه بودن عدم‌النفع نظریات مختلفی ارائه شده است که به اختصار بیان می‌شود. اما یادآور می‌شود که بر اساس بند دوم ماده قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب (مصوب ۷۸/۶/۲۸) منافی که ممکن‌الحصول بوده و در اثر ارتکاب جرم، مدعی خصوصی از آن محروم و متضرر می‌شود، قابل مطالبه است و بر اساس تبصره ۲ ذیل ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی (مصوب ۷۹/۱/۲۱) خسارت ناشی از عدم‌النفع قابل مطالبه نیست.

۲.۳. تقصیر یا ارتکاب فعل زیان‌بار توسط رسانه‌ها

نظریه تقصیر از ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی استنباط می‌شود. با توجه به قانون مذکور، مفسران قانون مسئولیت مدنی معتقدند که تقصیر، مبنای مسئولیت مدنی در نظام حقوقی ایران است؛ زیرا ماده مذکور مسئولیت به جبران خسارت را به ارتکاب عمل عمدی یا بی‌احتیاطی و به دیگر سخن به ارتکاب تقصیر منوط ساخته است. مطابق ماده ۹۵۳ قانون مدنی «تقصیر اعم از تعدی و تفریط است».

حقوق‌دانان نیز در تعریف تقصیر می‌گویند: «تجاوز از رفتاری را که یک شخص معقول و متعارف در شرایط حادثه دارد، تقصیر می‌نامند».

در احراز تقصیر رسانه‌ها باید به نوع آن رسانه، اعم از رادیو، روزنامه، تلویزیون و...، توجه شود. همچنین تعداد مخاطبان رسانه مورد نظر و ویژگی‌های آنان مورد نظر می‌باشند (انصاری، ۱۳۸۷: ۴۲۴).

در رابطه با رفتار متعارف باید گفت که تصدی فعالیت‌های رسانه‌ای در جوامع مختلف شکل صنفی و حرفه‌ای به خود گرفته است و اصول و قواعد رفتاری استاندارد در موضوعات گزارش‌گری، تبلیغات، چاپ و نشر، روزنامه‌نگاری و تصدی رادیو و تلویزیون تدوین شده است. بر این اساس، عملی که با نقض این قواعد استاندارد صورت گیرد، از لحاظ حقوقی نیز تقصیر محسوب خواهد شد، اما این سخن به این معنا نیست که هر عملی که نقض قواعد رفتاری آن شغل نباشد، از لحاظ حقوقی نیز تقصیر نخواهد بود. در واقع، هر تقصیر شغلی و حرفه‌ای، از منظر مسئولیت مدنی تقصیر حقوقی است، ولی هر تقصیر ممکن است در زمره تقصیرهای حرفه‌ای نباشد و لذا رابطه این دو کلی عموم و خصوص مطلق است که در دادرسی باید به آن توجه کامل داشت.

۳.۳. رابطه سببیت

یکی دیگر از ارکان مسئولیت مدنی رابطه سببیت بین فعل زیانبار با ورود ضرر است؛ زیرا واردکننده تنها ملزم به جبران آن خسارت‌هایی است که عمل یا تقصیر وی آن‌ها را به بار آورده است. بدین معنا که مشخص نماییم ضرر وارده ناشی از کدام فعل است، و کدام عامل و یا عاملان حادثه، مسئول واقعی بوده است و موظف به جبران خسارات و تحمل مجازات‌های احتمالی آن خواهد بود. به همین جهت، اهمیت این بحث و نظریاتی که در این زمینه مطرح می‌شود، آنقدر اثرگذار خواهد بود که ممکن است سرنوشت یک پرونده را اعم از حقوقی و کیفری، دستخوش تغییرات جدی نماید. بحث از رابطه سببیت، در مواردی که مرتکب واحد است و عوامل دیگری در وقوع نتیجه مداخله نداشته‌اند، با مشکل چندانی مواجه نیست، اما هرگاه عوامل متعددی از دور و نزدیک مداخله نمایند، که غالباً هم چنین است، اثبات رابطه سببیت میان نتیجه و عمل هریک از آن‌ها با مشکلات پیچیده‌ای همراه خواهد بود.

رسانه‌ها فقط در مواردی ملزم به جبران خسارت‌اند که بین عمل آن‌ها و خسارت وارده به مدعی رابطه سببیت وجود داشته باشد. لازم به ذکر است مقتضیات خاص فعالیت‌های رسانه‌ای سبب شده است صرف‌نظر از آنچه در قواعد عمومی مسئولیت‌های عمومی در مورد رابطه سببیت مطرح است، سبب اصلی ناشی از فعالیت‌های رسانه‌ای در قوانین رسانه‌ای معرفی شود. این سبب در مسئولیت‌های مدنی ناشی از فعالیت‌های رسانه‌ای در مطبوعات مدیرمسئول و در رادیو و تلویزیون مدیر پخش است.

۴. مسئولیت مدنی ناشی از فعالیت‌های غیرقانونی در مطبوعات

مطبوعات به دلیل ارتباط موضوعی و شکلی با زندگی افراد و مسائل جامعه، با انواع دیگری از حقوق به رسمیت شناخته‌شده برای اشخاص که ضمان روزنامه را به دنبال دارد، مواجه می‌باشند؛ از جمله این حقوق شامل سرقت ادبی، نشر اکاذیب، افتراء، گزارش خلاف واقع و غیره است و دلیل تجاوز به حقوق به رسمیت شناخته‌شده افراد، به جبران ضرر و زیان الزام می‌گردند. هر عمل یا ترک عملی که قوانین جزا آن را ممنوع داشته است، چون از کسی سرزند و به دیگری زیان رساند، مرتکب، علاوه بر تحمل مجازات، به جبران خسارت مجنی‌علیه نیز محکوم می‌گردد (بوشهری، ۱۳۸۳: ۱۷).

رای وحدت رویه هیئت عمومی دیوان عالی کشور درباره ضرر و زیان ناشی از جرم به شماره ۱۳۷۱/۷/۲۱_۵۷۷ مقرر می‌دارد:

احکام دادگاه‌های کیفری در مورد ضرر و زیان ناشی از جرم که به تبع امر کیفری صادر می‌شود، به درخواست محکوم‌علیه و در موارد مصرح در قانون تعیین موارد تجدیدنظر احکام دادگاه‌ها و نحوه رسیدگی به آن‌ها، مصوب ۲۴ مهر ۱۳۶۷ قابل تجدیدنظر است و با وصول درخواست تجدیدنظر از طرف محکوم‌علیه، اجرای حکم بر طبق ماده یازده قانون مزبور تا اتخاذ تصمیم مرجع نقض متوقف می‌گردد. اجرای حکم ضرر و زیان ناشی از جرم هم با درخواست مدعی خصوصی و پس از قطعیت

حکم است و در صورت امتناع محکوم‌علیه اموال و توقیف یا حبس می‌گردد. بنابراین دستور بازداشت محکوم‌علیه در ضمن حکم کیفری که به مرحله قطعیت نرسیده است، برای امکان وصول ضرر و زیان خسارات مدعی خصوصی صحیح نیست و استناد دادگاه به ماده ۱۳۹ قانون تعزیرات هم در چنین مواردی صحیح نمی‌باشد (کریمیان راوندی، ۱۳۸۶: ۱۵۰).

۴.۱. مسئولیت مدنی ناشی از سرقت ادبی

یکی از مواردی که در قانون مطبوعات به‌عنوان فعالیت غیرقانونی تلقی شده، سرقت ادبی است. وجود قواعد مالکیت فکری سبب شده است که قانون‌گذار به‌طور صریح به این موضوع بپردازد. در تبصره بند ۹ ماده ۶ قانون مطبوعات مقرر می‌دارد:

سرقت ادبی، عبارت است از نسبت دادن عمومی تمام یا بخش قابل توجهی از آثار و نوشته‌های دیگران به خود یا غیر، ولو به‌صورت ترجمه.

ماده ۲۳ قانون حمایت از حقوق مؤلفان بیان می‌کند:

هرکس تمام یا قسمتی از اثر دیگری را که مورد حمایت این قانون است، به نام خود یا به نام پدیدآورنده، بدون اجازه او یا عالم‌اً عامداً به نام شخص دیگری غیر از خود پدیدآورنده، نشر یا پخش یا عرضه کند، به حبس تأدیبی از شش ماه تا سه سال محکوم خواهد شد.

بین به خود نسبت دادن اثر و استفاده کردن از اثر تفاوت وجود دارد و قانون مشخص نکرده که آیا استفاده کردن از اثر بدون ذکر منبع آن توسط نشریه مشمول سرقت ادبی است یا خیر؟ حق قانونی یک نشریه، در استفاده از آثار دیگران، برابر با حق دیگران در امنیت حفظ آثار و نوشته‌هایشان است و این حقوق در همه قوانین دنیا به رسمیت شناخته شده است (امانی، ۱۳۸۳: ۴۹).

در سال ۱۳۷۶، فردی شکایت می‌کند که شخصی که سمت استادیاری در دانشگاه را دارد، قسمتی از رساله دکترای وی را در روزنامه اطلاعات به نام خود چاپ کرده است. متهم در طول رسیدگی در دفاعیات خود اظهار می‌دارد که مطالب مندرج در روزنامه، ترجمه مقاله‌ای به زبان آلمانی است که خود آن را تهیه کرده است. اما دادگاه با توجه به تاریخ تهیه رساله دکترای شاکی و غیرممکن بودن دفاع متهم در خصوص یکسان بودن ترجمه‌ها و سایر قوانین و امارات موجود در پرونده، به استناد ماده ۲۳ قانون حمایت حقوق مؤلفان حکم خود را صادر می‌نماید. اما با توجه به سمت مرتکب (بند ۵، ماده ۲۲ قانون مجازات اسلامی) ۶ ماه حبس تعزیری را به پرداخت ۵ میلیون ریال جزای نقدی تبدیل و تخفیف می‌دهد. در سال ۱۳۷۸ متهم، تقاضای تجدیدنظر می‌نماید، اما با گذشت شاکی، دادگاه قرار موقوفی تعقیب صادر می‌نماید (پرونده طرح‌شده در شعبه ۲۶ دادگاه عمومی تهران، شماره دادنامه ۷۶/۱۱/۱۶-۹۵۹، کلاس پرونده ۴۵/۲۶/۷۶).

حقوق معنوی چاپ اثر در ترفیع موقعیت اجتماعی یک نویسنده برابر با اثر تبلیغاتی یک نشریه در افکار عمومی به نفع یک نامزد انتخاباتی است؛ الزام به حفظ این حق و الزام به احترام به مالکیت اشخاص، درباره آثار تراویده از آنها، هم در احترام به حق شخصی که نویسنده در اثرش و هم در حفظ امنیت حقوق معنوی نویسندگان مؤثر است.

۳.۴. مسئولیت مدنی ناشی از نقض حق مالکیت فکری (حق تکثیر (کپی‌رایت))

نخستین قانونی که در جهت حمایت از مالکیت فکری وضع گردید، قانون ثبت اختراعات فرانسه است که در سال ۱۷۴۷ میلادی انتشار یافت و از همین تاریخ بود که آفرینش‌های فکری بشر از دیدگاه حقوق مورد احترام قرار گرفت. در سال ۱۷۷۷ امپراتور فرانسه، تحت فشار افکار عمومی و مقتضیات زمان فرمانی صادر کرد و برخی امتیازات را برای مؤلف به رسمیت شناخت. آخرین قانون فرانسه در ارتباط با حق مؤلف، با عنوان قانون راجع به مالکیت ادبی و هنری مصوب مارس ۱۹۷۵ است که شامل ۸۲ ماده است. قانون دیگر نیز در تاریخ ۱۹۸۵ تصویب شد که قانون قبلی را اصلاح و تکمیل کرده است. در حقوق انگلستان نیز قوانین ۱۶۲۴ حمایت از مالکیت فکری، پیش‌نویس قانون ۱۱ ژانویه ۱۷۰۹ و قانون حمایت از آثار ادبی، هنری، نمایشی و موسیقایی مصوب ۱۹۸۸ قابل توجه است (نوروزی، ۱۳۸۱: ۲۰).

حق مالکیت فکری می‌تواند در آثار مطبوعاتی نیز وجود داشته باشد. اگر در تفسیرهایی که از نظریات و دیدگاه‌های افراد مصاحبه‌شونده با مطبوعات، صورت می‌گیرد، در نظریات آن‌ها دستکاری شود، به مالکیت فکری آن‌ها تعرض شده است. سوءاستفاده از آثار فکری در جرایم، لطمه به حقوق مالکیت فکری صاحب اندیشه تلقی می‌گردد. درج نظر فرد که با توجه به موقعیت زمانی و مکانی خاص بیان می‌شود و نشر آن نظر و عقیده در موقعیت زمانی و مکانی غیرمرتبط به‌منظور تحصیل غرض، تجاوز به حقوق مالکیت فکری ایرادکننده خواهد بود.

یکی از مصادیق رایج مالکیت فکری حق تکثیر (کپی‌رایت) است و این حق در بیشتر کشورهای جهان به رسمیت شناخته شده، ولی ایران به معاهده بین‌المللی حق تکثیر (کپی‌رایت) نپیوسته است (نوروزی، ۱۳۸۱: ۱۱۹).

با این حال، دولت ایران به توافقنامه تأسیس سازمان جهانی مالکیت معنوی (ویپو) ملحق شد. مجلس شورای اسلامی در ۴ مهر ۱۳۸۰ الحاق دولت ایران به این سازمان را تصویب کرد. بعد از امضای رئیس‌جمهور وقت ایران در ۲۳ اسفند ۱۳۸۰ رسماً به سازمان ویپو پیوست (قصاص، ۱۳۸۵: ۱۷۶).

به نظر بعضی از نویسندگان در این حوزه از دلایل نپیوستن برخی از کشورها به نظام بین‌المللی حق مؤلف این است که اکثریت مواردی که در رسانه‌ها استفاده می‌شود، از ترجمه تکثیر آثار دیگران است و اگر حقوق نویسندگان این آثار پرداخت شود، از لحاظ اقتصادی صرف نمی‌کند؛ ولی اگر پرداخت حق استفاده از آثار علمی دیگران رایج شود، اولاً مولفان انگیزه بیشتری برای فعالیت دارند؛ ثانیاً حقوق معنوی افراد، بیشتر رعایت می‌شود و با مسئولیت مدنی کمتری از این قبیل مواجه‌اند (Masion and Smith, 1998: 51) پیتیر میسون، حقوقدان فرانسوی، معتقد است حق تکثیر شامل آثار روزنامه‌نگاران نیز می‌شود. در ابتدا شاید تصور شود در آثار روزنامه‌نگاران، حق تکثیر وجود ندارد؛ زیرا آثار مقطعی است ولی در آثار ماندگار مثل کتاب، حق تکثیر وجود دارد. علی‌رغم این تصور در آثار روزنگاران نیز حق تکثیر وجود دارد؛

زیرا حق تکثیر حق مطلق است که شامل آثار تمام نویسندگان می‌شود. در اصل حق تکثیر، یک حق معنوی تلقی می‌شود و ممکن است از آثار یک روزنامه توسط روزنامه دیگری نیز تجاوز به حق صورت می‌گیرد. و همان گونه که پیتز کاری در کتاب حقوق رسانه‌ها در سال ۱۹۹۶ مطرح کرده، تجاوز به این حق حتی ممکن است از طرح‌های تبلیغاتی به عمل آید. بنابر این دامنه حق تکثیر، بسیار وسیع بوده و حتی ممکن است گستره و دامنه آن به آثار توسعه و تعمیم داده شود (Carey, 1996: 101).

مثلاً اگر در تبلیغاتی که درباره محصولات یک شرکت تولیدی انجام شده و به سبب این تبلیغ، مشتریان زیادی به طرف شرکت مزبور جلب شوند و کارخانه تولیدی مشابه دیگری هم، از همان طرح تبلیغاتی بدون اجازه صاحب حق تقدم در تبلیغات محصول خود، هرچند با تغییر نام، استفاده کند، در اصل به حق طراح اول تجاوز نموده است.

حقوق انگلستان برای حفظ حق تکثیر، شرایطی فراهم نموده و مسئولیت مدنی تجاوز به آن را بیان نموده است. اگر شخصی یک اثر مشمول حق تکثیر را به هر شکل کپی کرده یا دوباره تولید کند، متجاوز به حق تکثیر خواهد بود (Makey, 2000: 49).

حق تکثیر به عنوان یک حق مسلم است که به تمام آثار هنری و ادبی داده شده و به این ترتیب، تجاوز به آن چون منجر به ورود خسارت به صاحب حق می‌شود، مسئولیت مدنی عامل را به دنبال دارد، تدوین، بنابراین، گرچه عدم الحاق ایران به کنوانسیون‌ها و میثاق‌های بین‌المللی در خصوص حقوق ناشی از تدوین، ایجاد و تنسيق متون و هر اثر مکتوب یا داده پیامی که اصلی باشد، چنین حقی برای پدیدآورندگان به رسمیت شناخته نشده است، ولی بر اساس قواعد عام مسئولیت مدنی می‌توان خسارت‌های وارد شده را درخواست کرد و علی‌القاعده باید به نحو مقتضی پس از اثبات، حکم به جبران آن صادر شود. اما با توجه به اصول حاکم بر مجازات و اصل قانونی بودن جرم و مجازات نمی‌توان مسئولیت کیفری را برای این قبیل موارد در نظر گرفت.

به نظر می‌رسد با توجه به تزییقاتی که برای کاربران ایرانی به دلیل عدم الحاق ایران به معاهده حق تکثیر اعمال می‌شود و در نتیجه دانشمندان و محققان ایرانی را از دسترسی به بخش از دانش بشری محروم می‌نماید، باید این حق اساسی پدیدآورندگان را به رسمیت شناخت تا به نظم و امنیت جهانی به سهم خود کمک نماییم.

از سوی دیگر برخی از افراد با سوءاستفاده از این موقعیت به نوعی با تمتع از دسترنج دیگران دارایی‌هایی را کسب می‌کنند که عادلانه نیست؛ بنابراین عدالت و انصاف اقتضای مراعی دانستن حقوق پدیدآورندگان و ایجاد مانع برای رشد و تمتع اشخاص از حاصل تلاش دیگران را دارد.

۴.۴. مسئولیت مدنی ناشی از نشر اکاذیب

نشر اکاذیب عبارت از:

اظهار مسائل و مطالب غیرواقع و نسبت دادن آن به دیگری که در حقیقت به طور تلویحی یا تصریحی- به قصد اضرار به دیگری یا تشویش اذهان عمومی، به یکی از طرق و وسایل محصول و مذکور در قانون است. بنابراین، تهیه مطلب کذب و نشر آن توسط نشریه که به صورت کتبی به عمل آید، موجب مسئولیت نشریه می‌گردد (حجتی، ۱۳۸۴: ۶۹۸).

عمده تحلیل‌های حقوقی در مورد نشر اکاذیب، در بخش خسارات معنونی و ضمن تبعیت آن‌ها از جرایم مربوط به نقش مطبوعات و تأثیر روانی گسترده‌ای که در زیان‌های وارده دارند، ملاحظه می‌شود. افراد شاید در گفت‌وگوهای روزمره خود، از بیان همه حقایق خودداری نمایند؛ به همین ترتیب، نشریات نیز باید استانداردهایی از گفتار صحیح و درست داشته باشند. ممکن است، نویسنده‌ای، مقاله و مطلبی را با گمان درست بودن آن برای انتشار ارائه دهد و ممکن است بعد از آن متوجه نادرست و کذب بودن مطلب ارائه‌شده گردد. در هر دو حالت، اگر به مدعی خسارتی وارد شده باشد، نویسنده مسئول است، ولی اگر نسبت به کذب بودن مطالب آگاهی نداشته باشد، مجرم محسوب نمی‌شود (کریمیان راوندی، ۱۳۸۶: ۱۷۲).

۴.۵. مسئولیت مدنی مبتنی بر جرم‌انگاری محاکمات علنی

بر اساس اصول قانون اساسی و قوانین دادرسی، اصل بر علنی بودن دادگاه‌هاست، مگر استثنائاتی که در قانون ذکر شده است.

بر اساس ماده ۱۸۸ قانون آیین دادرسی کیفری (مصوب ۷۸/۶/۲۸)، اصل بر علنی بودن دادگاه و محاکمات آن است، به استثنای مواردی که مندرج است، لیکن بر اساس تبصره ۱ ذیل این ماده مقرر شده است:

منظور از علنی بودن محاکمه، عدم حضور افراد جهت حضور افراد در جلسات رسیدگی است. خبرنگاران رسانه‌ها می‌توانند با حضور در دادگاه از جریان رسیدگی گزارش مکتوب تهیه کرده و بدون ذکر نام یا مشخصاتی که معرف هویت فردی یا موقعیت اداری و اجتماعی شاکی و مشتکی‌عنه باشد، منتشر نمایند. تخلف از حکم قسمت اخیر این تبصره در حکم افتراست (اصلاحی ۸۵/۳/۲۴).

به نظر می‌رسد با توجه به نهی صریح مقنن و جرم‌انگاری که در این خصوص انجام گرفته است، به محض احراز وقوع جرم بتوان بنا بر قواعد عام مسئولیت، درخواست جبران خسارت را که در برخی موارد خسارت‌های مادی نیز خواهد بود، از دادگاه مطالبه نمود.

۵. مسئولیت مدنی اصحاب مطبوعات

مسئولیت مدنی اصحاب مطبوعات به تفکیک در قوانین مشخص شده است که به آن‌ها پرداخته خواهد شد.

اما در فرضی که فعل اشخاص متعدد خسارتی به بار آورد، اختلاف نظر وجود دارد؛ برخی از حقوقدانان مسئولیت تضامنی بین اشخاص مذکور را ترجیح داده‌اند و برخی دیگر تقسیم مسئولیت را به نسبت سهمی که هریک از آنان در ایجاد خسارت داشته‌اند، با مبانی حقوقی سازگارتر دانسته‌اند (صفایی، ۱۳۷۷: ۵۶۸).

به نظر می‌رسد نظر نخست را باید پذیرفت و به زیان‌دیده اجازه داد که به هریک از مسئولان برای جبران تمام خسارت خود رجوع کند، این راه حل با منطق حقوقی سازگار است؛ زیرا در این فرض اشخاص متعدد با هم خسارت را به بار آورده‌اند و عمل هریک از آنان زمینه را برای تأثیر فعل دیگری فراهم آورده است. مسئولیت را در چنین مواردی نمی‌توان تجزیه کرد و هیچ‌یک از آنان نمی‌تواند ادعا کند که تنها سبب ورود بخشی از زیان بوده است (کاتوزیان، ۱۳۷۴: ۳۹۹).

فرض کنید مدیرمسئول یک روزنامه با همکاری یک مقاله‌نویس سبب انتشار مطالبی افتراآمیز شده‌اند که در اثر انتشار مطالب مزبور به شخصی زیان وارد شده است؛ در چنین فرضی، آیا مدیرمسئول یا نویسنده مطالب افتراآمیز می‌تواند ادعا کند که سبب انتشار مطالب افتراآمیز نبوده است یا تنها مسئول بخشی از ضرر است؟

در جواب باید گفت مسئولیت تضامنی اشخاصی که به اشتراک زبانی را به بار آورده‌اند، در حقوق ایران مصداق‌های فراوانی دارد، چنانکه ماده ۱۴ قانون مسئولیت مدنی بیان می‌دارد:

در مورد ماده ۱۲ (ورود خسارت از طرف کارکنان اداری یا کارگران) هرگاه چند نفر مجتمعاً زبانی وارد آورند، متضامناً مسئول جبران خسارت وارده هستند و هیچ‌گونه خصوصیتی در رابطه کارگران با اشخاص ثالث وجود ندارد تا این حکم را مخصوص آنان بدانیم (کاتوزیان، ۱۳۷۴: ۴۰۰).

لذا با تعمیم این قانون می‌توان اشخاصی را که با هم مرتکب فعل زبانباری در مطبوعات شوند، متضامناً مسئول دانست.

لازم به ذکر است که اشخاص فعالیت‌کننده در مطبوعات، تنها در صورتی مسئول جبران خسارت ناشی از فعالیت‌های رسانه مزبورند که سبب عرفی یا قانونی ورود خسارت شناخته شده باشند، بنابراین، در صورتی که کنترل و نظارت مطالبی که باید منتشر شود، توسط مدیرمسئول صورت گیرد، و سردبیر در این کار دخالتی نداشته باشد، نمی‌توان با استناد به مسئولیت تضامنی به سردبیر هم رجوع کرد.

۵.۱. مسئولیت مدنی مدیرمسئول و صاحب‌امتیاز

صاحب امتیاز شخصی است که با انتخاب نشریه خاص، تهیه سرمایه و امکانات لازم برای انتشار، استخدام نیرو و به‌طور کلی تدارک تسهیلات، سبب تهیه و انتشار یک نشریه می‌شود. در قانون مطبوعات فرانسه صاحب‌امتیاز روزنامه مسئول آثار و پیامدهای مالی محکومیت‌های صادرشده علیه مدیرمسئول است (رأی مورخ پنج می ۱۸۹۲، بخش کیفی دیوان تمییز فرانسه).

بر اساس تبصره ۴ ماده ۹ قانون مطبوعات (۷۹/۱/۳۰)، صاحب‌امتیاز در قبال خط‌مشی کلی نشریه مسئول است و وی اهداف روزنامه را تعیین می‌کند. لازم به ذکر است صدور حکم محکومیت به پرداخت خسارت علیه صاحب‌امتیاز بدون پیگرد مدیرمسئول نیز امکان‌پذیر است (معتدنا، ۱۳۷۹: ۴۳۳).

همچنین، باید افزود از زمانی که فعالیت رسانه‌ای به مدیرمسئول واگذار می‌شود، به لحاظ عرفی، خسارت به تقصیر وی منسوب می‌شود؛ زیرا در این فرض وی می‌توانست مطالبی را که احتمال می‌دهد موجب ورود زیان به دیگری می‌شوند، چاپ و منتشر نکند. ولی مطابق ماده ۱۲ قانون مسئولیت مدنی زیان‌دیده می‌تواند به صاحب‌امتیاز نیز رجوع کند؛ زیرا زیان‌دیده با مراجعه به صاحب‌امتیاز به سهولت می‌تواند به هدف خود برسد و صاحب‌امتیاز از تملک مالی بیشتری برای پرداخت خسارت برخوردار است. در این صورت، صاحب‌امتیاز با استناد به ماده ۱۴ قانون مسئولیت مدنی می‌تواند به مدیرمسئول یا سایر اشخاص رسانه‌ای در صورتی که مقصر باشند، رجوع کند.

مطابق قانون فرانسه در صورتی که روزنامه وابسته به یک شرکت باشد یا رسانه مطبوعاتی موردنظر دارای شخصیت حقوقی باشد، شرکت مالک روزنامه یا شخص حقوقی مذکور مسئول پرداخت خسارت به‌بارآمده است (آرای مورخ ۵ می، ۱۳ مارس ۱۸۷۹ و ۲۳ اوت ۱۹۰۰، بخش کیفری دیوان تمیز).

ماده ۲۸ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب سال ۱۳۴۸ در این باره مقرر می‌دارد هرگاه متخلف از این قانون شخص حقوقی باشد، خسارت شاکی خصوصی از اموال شخص حقوقی جبران خواهد شد و در صورتی که اموال شخص حقوقی به تنهایی تکافو نکند، مابه‌التفاوت از اموال مرتکب جرم جبران می‌شود.

با استفاده از وحدت ملاک در ماده مربوطه می‌توان گفت، در صورتی که اموال صاحب‌امتیاز به تنهایی برای پرداخت خسارت کافی نباشد، مابه‌التفاوت از اموال مدیرمسئول مقصر جبران می‌شود. لازم به ذکر است که عنوان صاحب‌امتیاز و مدیرمسئول می‌تواند در یک شخص ادغام شود، چنان‌که در تبصره ۱ ماده هشت قانون مطبوعات مصوب ۱۳۶۴ آمده است: «متقاضی امتیاز نشریه، موظف است خود یا شخصی دیگر را به‌عنوان مدیرمسئول واجد شرایط در این ماده معرفی کند».

۲.۵. مسئولیت مدنی نویسنده

شخصی که در یک روزنامه، مقاله یا مطالبی دیگر می‌نویسد و همچنین شخصی که یک اثر ادبی را پدید می‌آورد، نویسنده نامیده می‌شود. ماده ۱ آیین‌نامه نویسندگان مطبوعاتی و خبرنگاران مصوب (۱۳۵۴/۶/۲۲) نویسنده مطبوعاتی را این‌گونه معرفی می‌کند: «نویسنده مطبوعاتی شخصی است که به‌طور حرفه‌ای به نویسندگی یا ترجمه در روزنامه یا مجلات، مشغول و دارای پروانه از (وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی) باشد».

نویسنده ممکن است به‌طور حرفه‌ای به نویسندگی یا ترجمه در روزنامه‌ها و مجلات نپردازد بلکه به‌طور پراکنده مطالبی را در روزنامه‌ها ارائه دهد. در این حالت نیز وصف عنوان نویسنده هیچ‌گونه تغییری در مسئولیت وی ایجاد نمی‌کند؛ زیرا هدف از قواعد مسئولیت مدنی جبران خسارت وارده به زیان‌دیده است و فرقی نمی‌کند که این جبران توسط نویسنده حرفه‌ای انجام شود یا از طریق نویسنده‌ای که به‌صورت غیرحرفه‌ای به کار می‌پردازد.

لکن می‌توان گفت احراز تقصیر که یکی از ارکان مسئولیت مدنی است، در هریک از این دو فرض به‌گونه‌ای دیگر انجام می‌شود؛ در صورتی که نویسنده‌ای حرفه‌ای باشد، تقصیر حرفه‌ای وی آسان‌تر از تقصیر نویسنده‌ای که گاهی مطالبی را در روزنامه‌ها ارائه می‌کند، اثبات می‌شود.

۳.۵. مسئولیت مدنی خبرنگار

مطابق ماده ۲ آیین‌نامه نویسندگان مطبوعاتی و خبرنگاران (مصوب ۱۳۵۴)، «خبرنگار، نماینده روزنامه، مجله، خبرگزاری یا مؤسسه‌ای است که به موجب پروانه صادره از طرف (وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی) به این سمت، شناخته شده است».

خبرنگار نیز مانند سایر اصحاب رسانه‌های مکتوب، مکلف به رعایت مقررات و ضوابطی است که در صورت نقض آن‌ها و ایراد خسارت بر اشخاص، در برابر زیان‌وارده بر آن‌ها مسئولیت مدنی دارد.

به موجب ماده ۱۴ آیین‌نامه مذکور خبرنگار مکلف است اطلاعات صحیح در اختیار مؤسسه یا خبرگزاری خود، قرار دهد. مطابق ماده ۱۶ همین آیین‌نامه، «خبرنگار باید در مصاحبه‌هایی که به عمل می‌آورد و نیز در نقل قول مقامات رسمی، رعایت امانت را بنماید و تحریف مطالب ممنوع است».

فعل زیانباری که از طریق خبرنگار صورت می‌گیرد، عبارت است از تهیه و تنظیم مطالب دروغ و یا تحریف‌شده، مسائلی که با آبرو و عفت خانوادگی افراد منافات دارد و برخلاف قانون مطبوعات است. به این ترتیب، خبرنگار نیز در صورت تخلف از وظایف حرفه‌ای خود که موجب ورود زیان به دیگری شود، ملزم به جبران خسارت وارده است.

۴.۵. مسئولیت مدنی سردبیر

سردبیر شخصی است که بر انتخاب مطلبی که باید در روزنامه‌ای منتشر شود، نظارت دارد. درحقیقت سردبیر است که مطالب منتشرشده در روزنامه را انتخاب می‌کند. اصل بر این است که سردبیر نسبت به مطالبی که منتشر می‌شود، آگاهی دارد؛ چون وظیفه کنترل و انتخاب مطالب برعهده اوست؛ در نتیجه، در مورد نوشته‌های تقصیرآمیزی که منتشر می‌شود، مسئول است، هرچند مطالب مذکور را شخص دیگری نوشته باشد.

۵.۵. مسئولیت مدنی ناشر

ناشر یک شخص حقیقی یا حقوقی است که به انتشار یک روزنامه یا نشریه مبادرت می‌ورزد. به‌طور کلی ناشر یک روزنامه یا سایر نشریاتی که حاوی مطالب افتراءآمیز است، در صورت علم به آن مطالب مسئولیت دارد و نمی‌تواند با استناد به اینکه صرفاً به‌عنوان یک نماینده عمل می‌کرده است، از مسئولیت بگریزد. همچنین، اگر ناشر مطالب نویسنده کتاب یا مقاله را تحریف کند یا قوانین حق تکثیر (کپی‌رایت) را رعایت نکند، در قبال زیان‌های وارده مسئول است. لازم به ذکر است بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی در انتشار مطالب افتراءآمیز که به نوعی تقصیر محسوب می‌شود، سبب می‌شود که ناشر به همراه صاحب‌امتیاز، نویسنده و سایر اشخاص دخالت‌کننده در برابر زیان‌دیده مسئول جبران خسارت وارده می‌باشند.

نتیجه‌گیری

با توجه به آنچه که بیان شد، مسئولیت مدنی اصحاب رسانه یکی از موضوعات نوین در عصر ارتباطات است. تبیین ابعاد و ارکان مسئولیت مدنی از سویی موجب التزام زیان‌زننده به جبران خسارت است و از سوی دیگر، توسعه جرایم مطبوعاتی را در مواردی که صرفاً اشخاص دارای مسئولیت مدنی باشند، منتفی می‌سازد. منابع مسئولیت مدنی رسانه‌ها، گرچه به این مسئله به‌طور عام و کلی اشاره کرده‌اند، استخراج ملاک‌های ثابت در این زمینه راهگشا و مناسب است.

با بررسی مفاهیم خسارت، فعل زیانبار و رابطه سببیت در اعمال حرفه‌ای اصحاب رسانه گامی مؤثر در تضمین حقوق مادی و معنوی اشخاص برداشته می‌شود. در مواردی که یک فعالیت غیرقانونی و یا یک جرم مطبوعاتی واقع می‌شود، مجرم علاوه بر تحمل مجازات مقرر در قانون در برابر خسارات وارده به اشخاص نیز مسئولیتی انکارناپذیر دارد که او را ملزم به جبران آن‌ها می‌نماید.

هریک از افرادی که تحت عناوین مختلف فعالیت مطبوعاتی می‌کنند، به نسبت اختیارات خویش مسئول می‌باشند و مسئولیت تضامنی افرادی که در فعل زیانبار دخالت داشته‌اند، عقلانی و متناسب با هدف مسئولیت مدنی است. در آخر با توجه به اهمیت مسئله پیشنهادهای زیر مطرح می‌شود:

۱. تهیه و تنظیم قانون خاص مسئولیت مدنی رسانه‌ها با رویکردی حقوقی و منسجم برای تبیین هرچه دقیق‌تر حقوق مخاطب و اصحاب رسانه‌های همگانی؛
۲. اصلاح تخلف‌هایی که ماهیت مدنی دارد، ولی به دلیل فضای خاص مطبوعات جرم‌انگاری شده‌اند؛
۳. بررسی و بازنگری در حدود اختیارات و مسئولیت اصحاب رسانه با رویکرد جبران حداکثری خسارات وارده به اشخاص ثالث؛
۴. الحاق به معاهده بین‌المللی که تعارضی با شریعت و اصول قانون اساسی ندارند؛

۵. آموزش حقوق و تکلیف اصحاب رسانه به منظور مراعی داشتن حقوق دیگران و دفاع از حقوق حرفه‌ای خود؛

پی‌نوشت‌ها

۱. کاظم معتمدنژاد، *حقوق مطبوعات*، چاپ سوم، (دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها ۱۳۸۲) جلد اول ص ۲۷۸؛ ممنوعیت منتشر نمودن بعضی از مطالب که در قوانین همه کشورها به مراتب مختلف وجود دارد، از یک‌سو شامل اطلاعات و اخبار درست است که انتشار آنها به کشور و زندگی اجتماعی افراد، صدمه و ضرر می‌زند و از سوی دیگر اخبار و اطلاعات نادرست را دربر می‌گیرد.
۲. همان، ص ۱۱۷؛ فلسفه وجودی مطبوعات بر آزادی کسب و انتشار اخبار مبتنی است. به همین جهت در دهه‌های اخیر تأمین و تضمین دستیابی آزادانه روزنامه‌نگاران به اخبار و اطلاعات از وظایف مهم دولت‌ها معرفی شده است و در اغلب قوانین اساسی جدید و بسیاری از قوانین ارتباطی اخیر، بر ضرورت تحقق آن تأکید گردیده است.

منابع

- امیری قائم‌مقامی، عبدالمجید. *نظریه کلی تعهدات قانون مدنی*، دانشگاه تهران، ۱۳۵۴.
- انصاری، باقر. *مسئولیت مدنی رسانه‌های همگانی*، نشر ریاست جمهوری معاونت پژوهشی، ۱۳۸۱.
- انصاری، باقر. *حقوق ارتباط جمعی*، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها، چاپ دوم ۱۳۸۷.
- باریکلو، علیرضا. *مسئولیت مدنی*، نشر میزان، چاپ دوم، ۱۳۸۷.
- بردبار، حسین. *درآمدی بر حقوق ارتباط جمعی*، نشر ققنوس، چاپ دوم، ۱۳۸۴.
- بوشهری، جعفر. *حقوق جزا جبران خسارت*، نشر شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۳.
- حجتی، سیدمهدی. *قانون مجازات اسلامی در نظم حقوق کنونی*، نشر میثاق عدالت، ۱۳۸۴.
- داراب پور، مهرباب. *مسئولیت‌های خارج از قرارداد*، انتشارات مجد، ۱۳۸۷.
- صفایی، سیدحسین. *دوره مقدماتی حقوق مدنی*، جلد دوم، نشر میزان چاپ سوم، ۱۳۷۷.
- کاتوزیان، ناصر. *الزام‌های خارج از قرارداد و ضمان قهری*، دانشگاه تهران، جلد اول، چاپ دوم، ۱۳۷۴.
- کاتوزیان، ناصر. *وقایع حقوقی مسئولیت مدنی*، سهامی انتشار، چاپ پنجم، ۱۳۹۰.
- کریمیان راوندی، مهدی. *مسئولیت مدنی روزنامه‌نگاران*، دادگستر، ۱۳۸۶.
- قضاع، محمد. *قانون کی‌رایت*، نشر پیکان، ۱۳۸۵.
- لوارسانات، میشل. *مسئولیت مدنی*، ترجمه محمد اشتري، نشر حقوقدان، ۱۳۷۵.
- معتمدنژاد، کاظم. *حقوق مطبوعات*، دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها، جلد یکم، چاپ سوم، ۱۳۸۲.

معمدنژاد، کاظم. حقوق مطبوعات، بررسی تطبیقی مبانی حقوقی آزادی مطبوعات، دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها، ۱۳۷۹.

نوروزی، علیرضا. جزوه حقوق مالکیت فکری، نشر چاپار، ۱۳۸۱.

قوانین و مقررات

قانون اساسی

قانون مدنی

قانون مسئولیت مدنی مصوب (۱۳۷۸/۶/۷)

قانون آیین دادرسی کیفری دادگاه‌های عمومی و انقلاب (مصوب ۱۳۷۸/۶/۲۸)

قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی (مصوب ۷۹/۱/۲۱)

Masion Peter. and Derrick Smith: *Magazine Law a Practicale Guide*.published by: Routledy,led,1998.

Carey,Peter. *Media Law*.published by: Sweet Maxvell Limited, led, 1996.

Mekay,Tenny. *The Magazines Hand book*.published by: outledge, 2000.

